

ВІДГУК

офіційного опонента доктора економічних наук, професора
Антонюк В. П. на дисертаційну роботу Суходольської Анни
Сергіївни на тему *«Соціальне сирітство в Україні: демографічні
аспекти»*, подану на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія,
економіка праці, соціальна економіка та політика

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Основним ресурсом розвитку кожної країни є її людський потенціал, який формується внаслідок демографічних процесів під впливом соціально-економічної політики держави. В складі людського потенціалу особлива роль належить підростаючому поколінню – дітям та молоді, які формують майбутнє країни. Їх успішний освітній, культурний, соціальний розвиток забезпечує розвиток людського потенціалу країни, нагромадження людського і соціального капіталу, що є основою прогресивної динаміки суспільства. Кожна країна стикається з низкою соціальних проблем, пов'язаних з вихованням підростаючого покоління, серед яких досить гострою є сирітство. Це стосується також і України. У 2017 році в Україні нараховувалося більше 70 тисяч осіб дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що складало майже 1% від загальної кількості дітей віком до 17 років. Багато таких дітей знаходиться в інтернатних закладах, а кількість усиновлених зменшується. Це свідчить про гостроту та невирішеність проблеми соціального сирітства. Не дивлячись на значну кількість публікацій вітчизняних вчених, присвячених цій проблемі, в Україні мало комплексних досліджень щодо причин, форм, динаміки соціального сирітства та пошуку шляхів його попередження, обґрунтуванню механізмів і форм підтримки й соціалізації дітей-сиріт. З огляду на сказане вище, дисертаційну роботу Суходольської А.С. можна вважати актуальною і соціально значимою, метою її є розвиток теоретико-методичних засад дослідження соціального сирітства, оцінка його стану та розробка рекомендацій по вдосконаленню політики протидії соціальному сирітству в Україні.

Дисертаційну роботу виконано в рамках двох науково-дослідних тем Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, які безпосередньо пов'язані з темою дисертації: «Демографічні аспекти батьківства в Україні» (2014-2016 рр.) та «Трансформація структури

ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України	
Вхідн. №	243
Одержано	13.06.19

народжуваності в Україні» (2017-2019 рр.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Наукові положення, висновки та рекомендації, які викладено в дисертаційній роботі, є обґрунтованими та достовірними, вони базуються на: теоретичних та науково-практичних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених; інформації Державної служби статистики України, інформації Житомирської обласної служби у справах дітей, законодавчих та нормативно-правових актах у соціальній сфері, в тому числі з питань сім'ї та охорони дитинства, результатах соціологічних опитувань, проведених автором. Автором опрацьовано значну кількість наукових праць вітчизняних та закордонних дослідників (перелік із 224 найменувань), що забезпечує надійну методологічну основу дослідження.

При підготовці роботи використано сучасні методи наукового дослідження, в тому числі – загальнонаукові і спеціальні методи наукового пошуку (історико-логічного аналізу, теоретичного узагальнення, системного і порівняльного аналізу, анкетування, кореляційно-регресійного аналізу і моделювання та ін.) Використання такого інструментарію дослідження дозволило дисертанту вирішити поставлені у дисертаційній роботі завдання.

Основні наукові положення дисертаційної роботи Суходольської А.С. пройшли апробацією на 5 науково-практичних конференціях, та були опубліковані у наукових фахових виданнях, в тому числі у двох наукових періодичних виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз.

Основні положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, їх новизна

Зміст дисертаційної роботи та автореферат дає можливість визначити внесок автора в розвиток досліджуваної проблематики та суттєву новизну наукового доробку. Наукова новизна отриманих у дисертаційній роботі результатів полягає в поглибленні науково-методичних засад дослідження соціального сирітства, чинників, що його обумовлюють, та обґрунтуванні системи заходів з профілактики та протидії соціальному сирітству в Україні. Найбільш вагомими науковими здобутками містяться у таких положеннях дисертаційної роботи:

здійснено удосконалення понятійного апарату дисертаційної роботи, а саме: змісту поняття «соціальна сирота», яке можна застосовувати до дітей, вилучених з сімейного середовища для подальшого розміщення на виховання в інтернатному закладі або в прийомних сім'ях (с. 35); сутності понять

«дітоцентрична» і «дисфункціональна» сім'я (с. 28-29);

розроблено авторську класифікацію видів соціального сирітства в залежності від таких ознак: наявності чи смерті батьків, юридичного статусу, „успадкування” сирітства, віку дітей, стану їх здоров'я, місця влаштування та перебування дитини, що розширює розуміння складного явища соціального сирітства та важливості застосування широких регуляторних заходів для його подолання (с. 36-41);

систематизовано інституції, які опікуються дітьми, що не мають батьківського піклування: здійснено класифікацію інтернатних установ України для утримання соціальних сиріт залежно від юридичного підпорядкування (с. 59), надана їх характеристика і структура розподілу вихованців за типами установ (с. 60-61);

шляхом використання методів економетричного моделювання (розрахунку попарних коефіцієнтів кореляції) здійснено дослідження залежності соціального сирітства від низки соціально-економічних чинників та виявлено його взаємозв'язків з асоціальними явищами (поширеністю туберкульозу й наркоманії). Встановлено, що в Україні протягом останніх років зміна масштабів сирітства на 73,5 % пояснювалася варіацією зазначених факторів. Цей висновок має важливе значення для розробки політики боротьби з соціальним сирітством шляхом подолання та профілактики соціально небезпечних хвороб (с. 72-77);

шляхом анкетування працівників інтернатних установ визначено їх ставлення до проблеми сирітства, їх орієнтацію, можливості і перешкоди на шляху взяття на виховання нерідної дитини, що є важливою інформацією для розробки та реалізації ефективної соціально-демографічної політики стосовно підтримки і соціальної інтеграції дітей-сиріт (с. 84-91);

визначено перспективні напрями діяльності держави та громадських організацій щодо недопущення та подолання соціального сирітства в Україні (с. 132). Обґрунтовано доцільність урахування міжнародного досвіду у справі вирішення проблеми соціального сирітства (с. 158-163);

розроблено мотиваційну модель взяття в сім'ю на виховання соціальних сиріт з виокремленням основних мотивів, стимулів і настанов (с. 149). Акцентовано увагу на необхідність розширення важелів державного стимулювання створення патронатних сімей, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу;

удосконалено науково-методичні підходи щодо визначення напрямів та механізмів забезпечення ефективної адаптації соціальних сиріт у суспільстві на різних рівнях соціального управління (підрозділ 3.3).

Все зазначене вище дає змогу зробити висновок, що робота має наукову новизну, яка відповідає меті та завданням дослідження.

Зміст дисертації, її завершеність та оформлення

Зміст роботи в повній мірі розкриває тему наукового дослідження, структурна побудова відповідає визначеним завданням роботи, виклад матеріалу є логічним, висновки та рекомендації, зроблені в дисертації, є науково обґрунтованими.

Перший розділ дисертаційної роботи «Теоретико-методологічні засади дослідження соціального сирітства» присвячений аналізу розвитку теоретико-методологічні засади дослідження соціального сирітства. В ньому розглянуто еволюцію форм та зміну тенденцій щодо утримання й виховання соціальних сиріт, обґрунтовано визначення поняття «соціальне сирітство», систематизовано причини даного явища, зроблено його класифікацію.

Значну увагу приділено аналізу чинники впливу на соціальне сирітство, що дало змогу виокремити їх основні групи: загальнодержавні (соціальна та економічна нестабільність, криміногенна ситуація в країні, поширеність асоціальних явищ), інституційні (порушення в діяльності та інші вади функціонування інститутів, пов'язаних з навчанням, вихованням та соціалізацією дітей, знецінення моральних норм і принципів) та внутрішньосімейні (бідність сімей, асоціальний спосіб життя та девіантна поведінка, низький рівень правосвідомості батьків тощо). Дано визначення і характеристику дисфункціональної сім'ї, яка є значним джерелом дітей - соціальних сиріт. Проаналізовано демографічні осередки виховання соціальних сиріт та детально розглянуто нормативно-правове забезпечення їх виховання в контексті реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

У другому розділі дисертаційної роботи «Стан соціального сирітства в Україні та особливості демографічних орієнтацій дітей у інтернатних закладах» здійснено комплексний аналіз стану і тенденцій соціального сирітства в Україні та Житомирській області. Шляхом кореляційно-регресійного аналізу досліджено взаємозв'язок рівня соціального сирітства та його основних факторів і виявлено, що найбільший вплив на рівень сирітства здійснюють захворюваність населення на туберкульоз та на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних та інших психоактивних речовин. Анкетування працівників та вихованців інтернатних закладів дало змогу виявити можливості всиновлення соціальних сиріт, орієнтацію працівників цих закладів на створення професійних прийомних сімей або дитячих будинків сімейного типу, демографічні орієнтації соціальних сиріт,

які перебувають в інтернатних закладах Житомирської області, проаналізувати стан здоров'я сиріт та їх самозбережувальну поведінку. Результати цих досліджень мають практичне значення для формування ефективної соціальної політики щодо підтримки соціальних сиріт.

Третій розділ „Напрями профілактики соціального сирітства та подолання його наслідків в Україні” містить науково-методичні підходи щодо основних напрямів політики протидії соціальному сирітству і його наслідкам. Проведене дослідження обґрунтовує необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми соціального сирітства та пропонує низку напрямів діяльності у цій сфері. Автором розроблені практичні рекомендації щодо недопущення та подолання соціального сирітства, досліджено можливості поширення сімейних форм виховання сиріт; розроблено заходи, які будуть сприяти соціальній адаптації сиріт у майбутньому дорослому житті. Заслуговує на увагу розроблений автором мотиваційний механізм взяття соціальних сиріт на виховання, пропозиції щодо застосування зарубіжного досвіду виховання сиріт у патронатних, прийомних сім'ях з урахуванням специфіки українських реалій, обґрунтування важливості створення тимчасових та кризових ПС для хворих соціальних сиріт.

Дисертаційна робота Суходольської А.С. охоплює широке коло питань, які стосуються вирішення проблем соціального сирітства в Україні. Здобувач обґрунтовує власне бачення проблем соціального сирітства, шляхів та механізмів політики протидії соціальному сирітству, пропонує низку відповідних практичних рекомендацій. Викладання матеріалу у дисертації ведеться послідовно та обґрунтовано. Дослідження має теоретичний, аналітичний та прикладний аспекти. Головна ідея роботи простежується в усіх розділах дисертаційної роботи. Висновки випливають із проведеного дослідження та отриманих результатів. Тема дисертаційної роботи, її мета і визначені завдання повністю розкриваються у змісті дисертації.

Значущість дослідження для науки і практики

Дослідження має істотне значення для демографії, економіки праці, соціальної економіки і політики як галузі знань. Наукову значущість дослідження визначає комплексний підхід до дослідження проблем соціального сирітства в Україні, удосконалення визначення даного явища та його класифікації, визначення найбільш вагомих чинників його виникнення, результати соціологічних досліджень утримання дітей в інтернатних закладах, дослідження демографічних орієнтацій дітей-сиріт, які виховуються в інтернатних закладах, мотиваційних механізмів взяття

соціальних сиріт на виховання прийомними родинами.

Практичну значимість дослідження мають розроблені автором рекомендації щодо політики профілактики асоціального явища соціального сирітства, поширення в Україні сімейних форм виховання соціальних сиріт із залученням в національну практику зарубіжного досвіду вирішення даної проблеми, комплексу заходів стосовно полегшення постінтернатної адаптації соціальних сиріт в реальне життя.

Про практичну значимість науково-методичних розробок автора свідчить те, що вони знайшли застосування в діяльності Департаментом праці, соціальної та сімейної політики Житомирської облдержадміністрації (довідка № 9 від 30 січня 2019 року) та Служби у справах дітей Житомирської обласної державної адміністрації (довідка № 7 від 21 лютого 2019 року).

Зміст та завершеність дослідження

Дисертація Суходольської Анни Сергіївни на тему «СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО В УКРАЇНІ: ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ» являє собою завершену наукову роботу, виконану автором самостійно, зміст якої в повному обсязі містить підготовлені для публічного захисту наукові положення, результати теоретичних і аналітичних досліджень, а також відомості по їх практичному впровадженні. Зміст і структура дисертаційної роботи обсягом 214 сторінок відповідає її назві і тим завданням, які ставилися в дослідженні, та повною мірою відображає особистий внесок здобувача в розвиток даного напрямку дослідження в межах демографії, економіки праці, соціальної економіки та політики як галузі економічної науки.

Повнота викладу результатів дослідження в наукових фахових виданнях

Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 11 наукових працях – у розділі монографії, статтях у журналах, збірниках наукових праць, матеріалах і тезах конференцій, загальним обсягом авторського матеріалу 4,8 умов-друк. арк. Опубліковано 5 статей у наукових фахових виданнях, з них 2 статті у наукових періодичних виданнях, які індексуються у міжнародних наукометричних базах, 5 публікацій у матеріалах конференцій.

Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації

Зміст автореферату відповідає змісту і структурі основних розділів дисертації, він містить основні положення дисертації, які частково відрізняються деталізацією викладу. Наукова новизна, висновки та рекомендації, які опубліковані в авторефераті, є ідентичними з аналогічними положеннями дисертаційної роботи.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

В цілому позитивно оцінюючи дослідження, виконане Суходольською Анною Сергіївною, варто вказати на деякі недостатньо висвітлені в дисертаційній роботі питання та певні упущення.

1. Автор, досліджуючи динаміку сирітства на с. 72 відзначає, що протягом останніх років спостерігається позитивна тенденція зниження рівня сирітства. В той же час статистичні дані свідчать, що відбулося більш суттєве зменшення кількості усиновлених дітей: якщо кількість соціальних сиріт за 2010-2017 рр. зменшилась на 28%, то усиновлених майже на 40%, а усиновлених іноземцями – майже у 4 рази. Доцільно було би пояснити цю динаміку та виявити ті чинники, які перешкоджають усиновленню.

2. У дослідженні автор основну увагу приділяє дослідженню становища дітей, які знаходяться на вихованні в державних інтернатних закладах. Однак дані рис. 1.10 (с. 66) свідчать, що на сьогоднішній день менше 20% соціальних сиріт знаходяться в інтернатах, а більшість – у прийомних сім'ях та ДБСТ. Тому доцільно було або конкретизувати об'єкт дослідження, або також здійснити певний аналіз стану і проблем виховання сиріт у ПС та ДБСТ.

3. В дисертаційній роботі автор, аналізуючи проблеми соціального сирітства, періодично посилається на нормативно-правові акти, що регулюють цю сферу та захищають права дітей. Однак, на наш погляд, доцільно було б більш системно викласти правові засади у цій сфері, відзначити недоліки законодавства, які не сприяють вирішенню проблеми соціального сирітства.

4. Особливістю дисертаційної роботи є аналіз еволюції шлюбно-сімейних відносин в контексті виявлення причин соціального сирітства. Автором виокремлюється та надається характеристика «дисфункціональної сім'ї» (с. 28-29). Однак із тексту дисертації не зрозуміло, наскільки поширеним є це явище в Україні і яка його динаміка.

5. Досліджуючи проблему соціального сирітства, автор обходить увагою проблему матеріального забезпечення дітей-сиріт як в інтернатних закладах, так і поза ними. На наш погляд, це важливий аспект забезпечення прав даної категорії дітей, особливо після їх виходу з інтернатних закладів, оскільки вони вступають у самостійне життя практично без засобів існування. Доцільно було би надати конкретні пропозиції щодо матеріальної підтримки соціальних сиріт.

6. В дисертаційній роботі (с. 41) пропонується класифікувати соціальних сиріт на тих, які вперше та повторно залишені в інтернатних закладах. На нашу думку, автору доцільно було б більш ґрунтовно навести превентивні пропозиції стосовно наявної проблеми скасування усиновлень, а також опіки та піклування за заявою опікунів.

7. В дисертаційному дослідженні автор вказує, що у 2018 році було законодавчо врегульовано поняття «малий груповий будинок» (с. 55-56). Вважаємо, що автору варто було більш детально розкрити перспективи функціонування малих групових будинків для виховання соціальних сиріт в подальшому в Україні.

Зроблені зауваження не зменшують загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, а лише вказують на складність досліджуваної проблематики.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

В цілому, дисертаційна робота Суходольської Анни Сергіївни на тему «Соціальне сирітство в Україні: демографічні аспекти», яка представлена на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика, є самостійною, завершеною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід щодо аналізу причин, форм і тенденцій соціального сирітства в Україні, соціальних і демографічних установок дітей-сиріт, які виховуються в інтернатних закладах. У ній отримані нові результати, які у своїй сукупності вирішують важливу наукову задачу – розвиток теоретико-методичних засад дослідження соціального сирітства та розробка рекомендацій по вдосконаленню політики протидії соціальному сирітству в Україні. Вирішення цих наукових завдань робить певний внесок у розвиток галузі економічної науки – демографії, економіки праці, соціальної економіки і політики. Робота також має практичне спрямування, розроблені пропозиції сприяють удосконаленню механізму соціальної політики стосовно вирішення проблем дітей-сиріт.

За змістом та оформлення дисертаційна робота повністю відповідає вимогам пунктів п.п. 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ від 24 липня 2013 року № 567 зі змінами і доповненнями. Дисертаційна робота, опубліковані праці, автореферат свідчать, що Суходольська Анна Сергіївна є висококваліфікованим фахівцем і може робити ґрунтовні наукові дослідження й отримувати нові наукові результати і заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

Головний науковий співробітник
відділу економічних проблем соціальної політики
Інституту економіки промисловості НАН України,
доктор економічних наук, професор

В. П. Антонюк

Підпис головного наукового співробітника
д.е.н., проф. В.П. Антонюк *завіряю*:

Заступник директора
Інституту економіки промисловості
НАН України

«__» _____ 2019 р.

О.Ф. Новікова